REGION DE BRUXELLES-CAPITALE

Arrêté du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale

BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

Besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering

01/04/2021 - ARRETE DU GOUVERNEMENT DE LA REGION DE BRUXELLES-CAPITALE CLASSANT PAR EXTENSION COMME MONUMENT CERTAINES PARTIES DE LA PRISON DE SAINT-GILLES SISE AVENUE DUCPÉTIAUX 106 A SAINT-GILLES

Le Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale,

Vu le Code bruxellois de l'aménagement du territoire (CoBAT), articles 226 et 228 ;

Vu l'arrêté du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale du 02 avril 2015 classant comme monument l'aile d'entrée de la prison de Saint-Gilles ;

Vu l'arrêté du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale du 11 juin 2020 entamant la procédure d'extension de classement comme monument à certaines parties de la prison de Saint-Gilles sise avenue Ducpétiaux 106 à Saint-Gilles ;

Vu la notification de l'arrêté précité à la Régie des bâtiments, propriétaire, le 1er octobre 2020 et le 20 novembre 2020 ;

Vu la notification du même arrêté au collège des bourgmestre et échevins de la commune de Forest, ainsi qu'au collège des bourgmestre et échevins de la commune de Saint-Gilles, le 1er octobre 2020 ;

Vu l'avis favorable de la Commission royale des Monuments et des Sites (CRMS) émis en séance du 03 février 2021 ;

Considérant que le propriétaire, la Régie des bâtiments, n'a pas fait valoir ses observations dans le délai prévu par l'article 224 du CoBAT ;

Considérant que le collège des bourgmestre et échevins de la commune de Saint-Gilles n'a pas donné son avis dans le délai prévu par l'article 225 § 1er du CoBAT ;

01/04/2021 - BESLUIT VAN DE BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING TOT BESCHERMING DOOR UITBREIDING ALS MONUMENT VAN BEPAALDE DELEN VAN DE GEVANGENIS VAN SINT-GILLIS GELEGEN IN DE DUCPÉTIAUXLAAN 106 IN SINT-GILLIS

De Brusselse Hoofdstedelijke Regering,

Gelet op het Brussels Wetboek van Ruimtelijke Ordening (BWRO), artikelen 226 en 228;

Gelet op het besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering van 02 april 2015 inzake de bescherming als monument van de ingangsvleugel van de gevangenis van Sint-Gillis;

Gelet op het besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering van 11 juni 2020 tot instelling van de procedure tot uitbreiding van de bescherming als monument tot bepaalde delen van de gevangenis van Sint-Gillis, gelegen Ducpétiauxlaan 106 in Sint-Gillis;

Gelet op de kennisgeving van hetzelfde besluit aan de Regie der gebouwen, eigenaar, op 1 oktober en 20 november 2020;

Gelet op de kennisgeving van het eerder genoemde besluit aan het college van burgemeester en schepenen van de gemeente Vorst, alsook aan het college van burgemeester en schepenen van de gemeente Sint-Gillis, op 1 oktober 2020;

Gelet op het gunstige advies van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML), uitgebracht tijdens de zitting van 03 februari 2021;

Overwegende dat de eigenaar, de Regie der gebouwen, zijn opmerkingen niet meegedeeld heeft binnen de termijn voorzien in artikel 224 van het BWRO ;

Overwegende dat het college van burgemeester en schepenen van de gemeente Sint-Gillis geen advies heeft uitgebracht binnen de termijn voorzien in artikel 225 § 1 van het BWRO;

GOUVERNEMENT DE LA RÉGION BRUXELLES-CAPITALE
CHANCELLERIE
KANSELARIJ
BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING

Considérant que le collège des bourgmestre et échevins de la commune de Forest a donné son avis dans un courrier daté du 18 novembre 2020, et que celui-ci peut être résumées comme suit :

- le classement ne peut entraver les conditions de vie des détenus et les possibilités de les améliorer ;
- le classement ne doit pas constituer une entrave excessive aux possibilités de reconversion du site ;
- les reconversions futures sur le site doivent être co-construites avec les riverains et les Communes de Forest et Saint-Gilles ;

Considérant que, dans son avis favorable du 03 février 2021, la CRMS confirme l'intérêt patrimonial du bien, tel que démontré dans la motivation jointe en annexe de l'arrêté mais qu'elle fait cependant remarquer « qu'à ce stade, ni le tracé du plan en étoile ni le mur de clôture dans son ensemble ne font l'objet d'une reconnaissance légale. Il s'agit pourtant de caractéristiques patrimoniales essentielles qui devraient être préservées et/ou dicter les formes urbaines des futurs projets de reconversion. Elles mériteraient, à ce titre, de faire l'objet de conditions particulières de conservation » ;

Considérant que les parties proposées au classement sont les plus remarquables et les plus essentielles du site pénitencier ; que sont celles qui ont été précisément identifiées comme étant à valoriser sous l'angle de la préservation du patrimoine par l'*Étude historique et patrimoniale des prisons de Forest et Saint-Gilles* réalisée par l'administration en charge des Monuments et Sites, ainsi que par l'*Étude de définition pour la reconversion des sites des prisons de Saint-Gilles, Forest et Berkendael*, toutes deux menées à l'initiative du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale ;

Considérant que le classement de ces seules parties, par ailleurs limité aux façades et aux toitures des bâtiments fonctionnels, permet la possibilité d'adapter le site aux besoins de son affectation actuelle, et sera moins ou peu susceptible d'entraver les rénovations et éventuelles affectations ultérieures ;

Considérant que le classement de l'aile centrale, du noyau central ainsi que de la

Overwegende dat het college van burgemeester en schepenen van de gemeente Vorst zijn advies heeft uitgebracht in een schrijven van 18 november 2020 en dat dit als volgt kan worden samengevat:

- de bescherming mag de levensvoorwaarden van de gedetineerden en de mogelijkheid tot hun verbetering niet hinderen;
- de bescherming mag geen excessieve belemmering vormen van de mogelijkheden tot reconversie van de site;
- De toekomstige reconversies van de site moeten mee opgebouwd worden door de omwonenden en de gemeenten Vorst en Sint-Gillis;

Overwegende dat in haar gunstig advies van 03 februari 2021, de KCML de erfgoedwaarde van het goed bevestigt, zoals aangetoond in de motivering als bijlage bij het besluit, maar dat zij toch doet opmerken dat "in dit stadium, noch het tracé van het plan in stervorm, noch de afsluitingsmuur in zijn geheel, het voorwerp uitmaken van een wettelijke erkenning. Het gaat nochtans om essentiële erfgoedkarakteristieken die gevrijwaard zouden moeten worden en/of de stedelijke vormen van een toekomstig project van reconversie dikteren. Zij zouden het verdienen ten deze titel het voorwerp uit te maken van een bijzondere behoudsvoorwaarde";

Overwegende dat de delen voorgesteld ter bescherming de meest merkwaardige en de meest essentiële zijn van de gevangenissite; dat juist deze precies geïdentificeerd werden als zijnde te valoriseren in het licht van de vrijwaring van het erfgoed door de *Historische en erfgoedkundige studie van de gevangenissen van Vorst en Sint-Gillis* uitgevoerd door het bestuur belast met Monumenten en Landschappen, evenals door de *Definitiestudie voor de reconversie van de sites van de gevangenissen van Sint-Gillis, Vorst en Berkendaal*, beiden uitgevoerd op initiatief van de Regering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest;

Overwegende dat de bescherming van enkel deze delen, overigens beperkt tot de gevels en de daken van de functionele gebouwen, de mogelijkheid toelaat de site aan te passen aan de noden van zijn huidige bestemming en zal minder of weinig waarschijnlijk de renovaties en eventuele toekomstige bestemmingen hinderen;

Overwegende dat de bescherming van de centrale vleugel, de centrale kern, evenals de

GOUVERNEMENT DE LA RÉGION BRUXELLES-CAPITALE - BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING
CHANCELLERIE
KANSELARIJ

première travée de chacune des ailes de cellules qui s'y connectent permet la conservation du plan en étoile du site pénitencier car ces éléments en constituent les éléments essentiels (principe du panoptique) ;

Sur la proposition du Ministre de la Région de Bruxelles-Capitale, chargé des Monuments et Sites,

Après délibération,

Arrête :

Article 1er – Sont classées par extension comme monument, en raison de leur intérêt historique, esthétique et social précisé dans l'annexe I faisant partie intégrante du présent arrêté, certaines parties de la prison de Saint-Gilles sise avenue Ducpétiaux 106 à Saint-Gilles à savoir :

- la totalité du mur de clôture situé avenue Ducpétiaux ainsi que le retour latéral des deux côtés, jusqu'aux premières tourelles,
- toutes les tourelles de contrôle délimitant le périmètre complet de la prison, en ce compris celles situées sur le territoire de la commune de Forest,

- les jardins situés de part et d'autre de l'entrée, à l'arrière du mur de clôture de l'avenue Ducpétiaux,
- l'avant-corps d'entrée (façades et toitures) d'origine donnant accès à l'aile centrale de la prison, y compris la cour intérieure délimitée par les bâtiments d'entrée,
- le noyau central (façades et toitures) surmonté de la chapelle (en totalité) ainsi que la première travée des ailes de cellules qui s'y connectent,
- l'aile centrale (façades et toitures) située dans l'axe de l'entrée.

Le bien est connu au cadastre de Saint-Gilles, 1re division, section B, parcelle n° 377E, et au cadastre de Forest, 3e division, section B, parcelle n° 106C.

Art. 2 – La délimitation du monument est reprise sur le plan figurant à l'annexe II faisant partie intégrante du présent arrêté.

eerste travee van elke vleugel van de cellen die er zich verbinden de conservering van het plan in stervorm van de gevangenissite toelaat aangezien deze elementen er de essentiële elementen van uitmaken (principe van het panopticum);

Op de voordracht van de Minister van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest belast met Monumenten en Landschappen,

Na beraadslaging,

Besluit:

Artikel 1 – Worden beschermd, door uitbreiding, als monument wegens hun historische, esthetische en sociale waarde zoals gespecificeerd in bijlage I, die een integraal deel vormt van dit besluit, bepaalde delen van de gevangenis van Sint-Gillis gelegen in de Ducpétiauxlaan 106 in Sint-Gillis, met name:

- de volledige omheiningsmuur langs de Ducpétiauxlaan en de laterale uitspringende delen aan weerszijden, tot aan de eerste torentjes;
- alle uitkijktorens die de volledige omtrek van de gevangenis afbakenen, ook die welke gelegen zijn op het grondgebied van de gemeente Vorst;
- de tuinen aan weerszijden van de ingang, achter de omheiningsmuur van de Ducpétiauxlaan;
- het oorspronkelijke vooruitspringende deel van de ingang (gevels en daken) dat toegang verleent tot de centrale gevangenisvleugel, met inbegrip van de binnenplaats die wordt afgebakend door de ingangsgebouwen;
- de centrale kern (gevels en daken) met de kapel (in haar totaliteit) en de eerste travee van de cellenvleugels die erop zijn aangesloten;
- de centrale vleugel (gevels en daken) gelegen in het verlengde van de toegang.

Het goed is gekend bij het kadaster van Sint-Gillis, 1ste afdeling, sectie B, perceel nr. 377E en dat van Vorst, 3de afdeling, sectie B, perceel nr. 106C.

Art. 2 – De afbakening van het monument wordt aangegeven op het plan in bijlage II die integrerend deel uitmaakt van dit besluit.

GOUVERNEMENT DE LA RÉGION BRUXELLES-CAPITALE
CHANCELLERIE
KANSELARIJ
BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING

Art. 3 – Le Ministre qui a les Monuments et Sites dans ses attributions est chargé de l'exécution du présent arrêté.

Bruxelles, le 1er avril 2021

Pour le Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale,

Le Ministre-Président du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale, chargé du Développement territorial et de la Rénovation urbaine, du Tourisme, de la Promotion de l'Image de Bruxelles et du Biculturel d'intérêt régional,

Rudi VERVOORT

Le Ministre du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale, chargé des Finances, du Budget, de la Fonction publique, de la Promotion du Multilinguisme et de l'Image de Bruxelles,

Sven GATZ

Art. 3 – De Minister bevoegd voor Monumenten en Landschappen, wordt belast met de uitvoering van dit besluit.

Brussel, 1 april 2021

Voor de Brusselse Hoofdstedelijke Regering,

De Minister-President van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, bevoegd voor Territoriale Ontwikkeling en Stadsvernieuwing, Toerisme, de Promotie van het Imago van Brussel en Biculturele Zaken van Gewestelijk Belang

De Minister van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, bevoegd voor Financiën, Begroting, Openbaar Ambt, Promotie van Meertaligheid en van het Imago van Brussel,

Copie certifiée conforme
Voor eensluidend afschrift
03 -05- 2021
Chancellerie - Kanselarij
Hamid MHAOUCHI

GOUVERNEMENT DE LA REGION BRUXELLES-CAPITALE
CHANCELLERIE
KANSELARIJ
BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING

ANNEXE I A L'ARRETE DU GOUVERNEMENT DE LA REGION DE BRUXELLES-CAPITALE CLASSANT PAR EXTENSION COMME MONUMENT CERTAINES PARTIES DE LA PRISON DE SAINT-GILLES SISE AVENUE DUCPÉTIAUX 106 A SAINT-GILLES

Référence cadastrale : Saint-Gilles, 1re division, section B, parcelle n° 377^{E} ; Forest, 3e division, section B, parcelle n° 106C.

Description sommaire :
Le complexe de la prison de Saint-Gilles a été construit de 1874 à 1884 sur des plans signés par l'architecte français François Derré. La direction du chantier fut assurée par l'architecte Henri Maquet, sous la surveillance de l'administration des bâtiments civils.

La prison est devancée par l'avenue Ducpétiaux et la place Delporte, sur laquelle donne l'entrée de la prison et, à l'arrière donne sur l'avenue de la Jonction. De l'autre côté de cette avenue s'étend la prison de Forest, reliée à celle de Saint-Gilles par un passage souterrain.

La prison est délimitée par un mur d'enceinte de six mètres de haut définissant un rectangle de 235 sur 245 mètres, comportant un angle coupé au sud. Les parties du mur en briques rouges sont rythmées, dans leur partie supérieure en encorbellement, par une frise d'arceaux brisés évoquant des mâchicoulis sur des consoles. Le mur est marqué aux angles de petites tourelles en pierre de Gobertange (sept), un traitement stylistique correspondant à la volonté d'identifier l'affectation du site en prison.

À front de l'avenue Ducpétiaux, l'aile d'entrée est traitée comme un petit château médiéval. Elle se compose d'un porche axial qui débouche sur une cour rectangulaire à angles coupés, bordée par deux bâtiments de plan en L (formant bayonette) de deux niveaux : les anciens logements de fonction du directeur et du chef-surveillant à gauche, du directeur-adjoint et de l'aumônier à droite (classés par AGRBC du 02 avril 2015).

En façade à rue, les logements sont construits en pierre blanche, accostés d'une tour engagée dans l'angle, et percées de fenêtres grillagées à arc brisé sous cordon. À l'arrière, les élévations sont en briques rouges, percées de baies à arc brisé et encadrement de pierre bleue sous cordon. Les angles sont harpés en pierre blanche. On note un entablement à cordon denticulé et un couronnement crénelé en ressaut.

Ces logements sont agrémentées de grands jardins dans lequel ont été identifiés plusieurs arbres remarquables repris à l'inventaire du patrimoine naturel de la région bruxelloise : un hêtre d'Europe, trois marronniers communs et un érable plane dans le jardin ouest ; un lilas commun, un tilleul à larges feuilles et un érable sycomore dans le jardin est.

Dans la cour intérieure, dans l'axe de l'entrée, l'avant-corps des bâtiments de la prison, également d'inspiration médiévale, accueille, aujourd'hui, un réfectoire pour les surveillants et une salle d'attente pour les visites aux détenus. L'élévation de deux niveaux est également en briques rouges, percée de baies à arc brisé et encadrement de pierre bleue sous cordon. Les angles sont harpés en pierre blanche. On note un couronnement crénelé.

Le plan de la prison proprement dite s'organise autour d'un noyau central de plan dodécagonal, occupé par le centre de surveillance et une chapelle (désaffectée). De ce noyau partent cinq ailes rectangulaires, en ce compris l'aile centrale située dans l'axe de l'entrée. À l'extrémité des ailes s'élevaient à l'origine des bâtiments circulaires abritant des préaux, tous transformés aujourd'hui.

Un couloir central bordé de différents locaux conduit au cœur du complexe. Il est rythmé par des arcs brisés reposant sur des colonnes monolithes de pierre bleue. Ce couloir est scandé de grilles. Après avoir franchi la première, on trouve les cabinets des magistrats, les bureaux de compatibilité, ceux du greffes, les cabinets d'avocats et d'autres locaux. Après la deuxième grille, un grand escalier donne accès à la bibliothèque et aux chapelles des différents cultes. Cette partie a subi quelques transformations.

Le couloir conduit au noyau central, le centre de surveillance, de style néo-gothique. Celui-ci présente une haute élévation percée de vastes baies à arcs brisés et remplages et coiffée, sur chacun des douze pans, de pignons à rampants droits. L'édifice est sommé d'une chapelle de style néo-byzantin, élément dominant du complexe. Située au deuxième étage, elle communique avec chaque aile de la prison par un petit escalier en spirale. La chapelle est éclairée par douze lanterneaux et douze fenêtres garnies de vitraux vert pâle. Elle est coiffée d'une coupole supportée par douze colonnes en pierre bleue. Malgré la disparition des stalles et l'adjonction de deux cages d'escaliers, elle présente certaines qualités spatiales ainsi que des peintures ou fresques murales d'origine. À l'extérieur, une croix à rayons flamboyants vient couronner la chapelle.

GOUVERNEMENT DE LA RÉGION DE BRUXELLES-CAPITALE
CHANCELLERIE
KANSELARIJ
BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING

Les cinq ailes rectangulaires qui rayonnent à partir du noyau central sont identiques. Elles comptent chacune trois niveaux sur lesquels se répartissent 120 cellules, de part et d'autre d'un vide central. Les façades latérales sont régulièrement ajourées de fenêtres de cellule, cintrées et grillées, à linteau en pierre blanche. La façade en about est percée aux étages d'une vaste fenêtre à arc brisé sous cordon. Les briques sont de couleur plus foncée que celle des briques employées pour les façades des bâtiments de l'entrée. Les façades en about sont travaillées avec un soin particulier du point de vue de la composition : celle-ci s'inscrit également dans la volonté de donner aux bâtiments une image coercitive (tourelles, baies ogivales).

Les cellules (non prises en considération dans l'étendue de classement) sont largement décrites dans l'ouvrage de Fernand Bernier intitulé *Monographie, Histoire et description illustrée, Saint-Gilles lez-Bruxelles*, publié à Bruxelles en 1904. Bien qu'elles conservent des dimensions identiques à celles d'origine, elles ont toutes subi des transformations afin de répondre aux mesures de sécurité et d'hygiène.

À l'extrémité des ailes s'élevaient à l'origine des bâtiments circulaires abritant des préaux (ou promenades) tous transformés ou disparus aujourd'hui (non pris en considération dans l'étendue de classement).

Intérêt présenté par le bien selon les critères définis à l'article 206, 1° du Code bruxellois de l'Aménagement du Territoire :

Intérêt historique :
L'inscription d'une prison sur le territoire de Saint-Gilles est indissociable du contexte historique dans lequel elle s'érige. Elle fait partie intégrante du développement urbanistique de l'agglomération bruxelloise de la fin du XIXe siècle : son implantation, à l'instar de la prison de Forest, est définie dès 1875 dans les projets de planification et d'organisation de l'espace urbain de Victor Besme (1834-1904), Inspecteur Voyer des faubourgs de Bruxelles de 1859 et 1903.

La prison de Saint-Gilles, dont l'emplacement est retenu en 1875, est intégrée dans le nouveau plan d'alignement du quartier sud de Saint-Gilles (1876), dressé par Victor Besme et approuvé par arrêté royal du 27.04.1892. Ce plan s'organise suivant une vaste composition monumentale de voies rayonnant à partir de la Barrière. Le plan tire ainsi parti de la disposition en triangle des chaussées d'Alsemberg et de Waterloo. La présence de la prison de Saint-Gilles dont la façade et, au-delà, le dôme de sa chapelle, constituent le couronnement de l'axe principal.

Par son ampleur et le dessin de son mur d'enceinte, la prison participe considérablement à l'identité du quartier et du territoire communal.

Intérêt esthétique et social :
La prison de Saint-Gilles, de style néo-Tudor, s'érige entre 1878 et 1884, en remplacement de la prison des Petits-Carmes au centre de Bruxelles, devenue trop exigüe. Elle est construite selon les plans de l'architecte français François Derré, également auteur des plans des prisons de Hasselt (1859) et de Tournai (1868-1871).

Pour les plans, l'architecte applique le système panoptique établi selon le modèle Ducpétiaux, du nom d'Édouard Ducpétiaux, Inspecteur général des prisons et des établissements de bienfaisance. Adepte de l'idée morale d'amendement par l'enfermement et l'isolement total, et fort de son expérience personnelle (puisqu'il fut incarcéré lui-même entre 1828 et 1830 à la prison des petits Carmes pour avoir pris la défense de deux journalistes français condamnés pour délit de presse), il trouve une réponse aux nouveaux enjeux pénaux de son époque à travers l'architecture cellulaire. Ce système de prison dit « pennsylvanien » consiste à appliquer une séparation rigoureuse des détenus de jour comme de nuit.

Dès la moitié du XIXe siècle, de nombreuses institutions de type cellulaire s'érigent en Belgique, à l'initiative de Ducpétiaux qui édicte, en 1863, l'étude d'un programme pour la construction des prisons cellulaires (*Architecture des prisons cellulaires. Étude d'un programme pour la construction des prisons cellulaires*, imprimerie E. Guyot, Bruxelles, 1863). Le principe du cellulaire sera voté en Belgique en 1870.

D'un point de vue architectural, les prisons dites de type Ducpétiaux s'organisent sur un plan d'ailes rayonnantes à partir d'un centre depuis lequel est opérée la surveillance – très souvent surmonté de la chapelle. Cette disposition est fortement influencée par le principe du panoptique, inventé en 1791 par le philosophe anglais Jeremy Bentham. Le principe du panoptique est de permettre à un individu d'observer un grand nombre de personnes depuis un point central sans que celles-ci ne puissent savoir si elles sont observées. Cette disposition permet une réduction des coûts car moins d'employés sont nécessaires à la surveillance. Le principe du panoptique dérive de plans d'usine mis au point pour une surveillance et une

GOUVERNEMENT DE LA RÉGION DE BRUXELLES-CAPITALE
CHANCELLERIE
KANSELARIJ
BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING

coordination efficace des ouvriers. Il trouve également des applications dans les programmes d'architectures scolaires, militaires ou hospitalières. Bentham s'est toutefois davantage consacré à son application pour les édifices carcéraux, bien qu'aucune prison panoptique n'ait vraisemblablement été érigée de son vivant.

Des directives architecturales et des programmations très précises dictent la construction des édifices carcéraux de type cellulaire du XIXe siècle, dont l'architecture peut être qualifiée de fonctionnelle et soignée. La prison cellulaire de Saint-Gilles est conçue en adéquation avec ces prescriptions, et particulièrement celles d'Édouard Ducpétiaux : répondre à la volonté de rédemption des prisonniers par l'isolement total. Ainsi elle développe, sur le principe du panoptique, un plan de cinq ailes (cellules) rayonnant vers un noyau central de surveillance surmonté d'une chapelle accessible depuis les ailes de détention. Située à l'étage du volume central, à la rencontre des ailes, la chapelle constitue le point culminant de l'édifice et le centre de la composition. Elle se distingue par son style et présente une architecture remarquablement ouvragée, tant à l'intérieur qu'en élévation.

La prison de Saint-Gilles est le reflet de la science pénale du XIXe siècle, l'incarnation d'un moment de l'histoire, l'empreinte que Ducpétiaux a laissée en Belgique. Elle est le témoin d'une histoire politique, sociale... Elle possède également des valeurs urbanistiques, stylistiques, esthétiques, patrimoniales majeures et ce, malgré les différentes campagnes de modernisation qui y ont été menées. Le tracé de l'enceinte, la composition si particulière du plan dit « en étoile », les volumétries, la chapelle, les façades fonctionnelles ou ouvragées, soit les lignes principales de la composition, sont préservés.

Sources :
Collection cartes postales Dexia Banque.
Centre d'Histoire et de Documentation de la commune de Saint-Gilles.
Ministère de la Justice, *Prison de Saint-Gilles. Prison de Forest.* Régie des bâtiments, Bruxelles ; DE BOCK-DOEHAERD, R., « Ministère de la Justice, administration de la bienfaisance et des prisons », Archives Générales du Royaume, Bibliothèque Marc, P.0714, T.022, dossiers 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, Bruxelles, 1988.
AUTENNE, A., KREUTZ, M., « Le patrimoine pénitentiaire. Les prisons cellulaires de Saint-Gilles et Forest », *Bruxelles Patrimoines*, 10, Région de Bruxelles-Capitale, Bruxelles, 2014, pp. 93-107 ; BERNIER, F., *Monographie de Saint-Gilles-lez-Bruxelles*, P. Weissenbruch, Bruxelles, 1904, pp. 236-243 ; DEMETER, S., GOOSSENS, O., JACQMIN, Y., *et al.*, *Architectures saint-gilloises*, Service des Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale, Bruxelles, 1999, pp. 14-15 ; EYLENBOSCH, A., HUTCHINSON, A., *Un lieu, des thèmes, les hommes*, éd. Les Rencontres Saint-Gilloises, Bruxelles, 1988, pp. 117-118 ; *Notice sur la prison de St-Gilles lez-Bruxelles*, Bruxelles, 1909 ; *Saint-Gilles. Ensembles urbanistiques et architecturaux remarquables*, ERU asbl, Bruxelles, 1988, p. 76 ; *Etude historique et patrimoniale des prisons de Saint-Gilles et Forest.* Etude inédite de la Direction des Monuments et Sites (DPC), annexée au cahier spécial des charges relatif à l'*Étude de définition pour la reconversion des sites des prisons de Saint-Gilles, Forest et Berkendael*, juillet 2011 ; https://arbres-inventaire.irisnet.be/

Vu pour être annexé à l'arrêté du 1er avril 2021,

Le Ministre-Président du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale chargé du Développement territorial et de la Rénovation urbaine, du Tourisme, de la Promotion de l'Image de Bruxelles et du Biculturel d'Intérêt régional,

Rudi VERVOORT

Le Ministre du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale, chargé des Finances, du Budget, de la Fonction publique, de la Promotion du Multilinguisme et de l'Image de Bruxelles,

Sven GATZ

Copie certifiée conforme
Voor eensluidend afschrift
03 -05- 2021
Chancellerie - Kanselarij
Hamid MHAOUCHI

GOUVERNEMENT DE LA RÉGION BRUXELLES-CAPITALE
CHANCELLERIE
KANSELARIJ
BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING

BIJLAGE I VAN HET BESLUIT VAN DE BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE TOT BESCHERMING DOOR UITBREIDING ALS MONUMENT VAN BEPAALDE DELEN VAN DE GEVANGENIS VAN SINT-GILLIS GELEGEN IN DE DUCPÉTIAUXLAAN 106 IN SINT-GILLIS

Kadastrale ref.: Sint-Gillis, 1ste afdeling, sectie B, perceelnr. 377E en Vorst 3de afdeling, sectie B, 106C.

Beknopte beschrijving:
Het gevangeniscomplex van Sint-Gillis werd gebouwd van 1874 tot 1884 volgens plannen van de Franse architect François Derré. Architect Henri Maquet had de leiding over de bouwwerkzaamheden, onder toezicht van het bestuur der burgerlijke gebouwen.

Vooraan ligt de gevangenis aan de Ducpétiauxlaan en het Delporteplein, en achteraan aan de Verbindingslaan. Aan de overkant van deze laan ligt de gevangenis van Vorst, die via een ondergrondse doorgang verbonden is met die van Sint-Gillis.

De gevangenis is afgebakend door een omwallingsmuur van zes meter hoog rond een rechthoek van 235 op 245 meter, met afgeschuinde hoek aan de zuidkant. De delen van de muur in rode baksteen hebben in hun bovenste uitkragende deel op regelmatige afstanden een fries met spitsbogen die machicoulis op draagstenen voorstellen. De muur heeft op de hoeken zeven kleine torens in steen van Gobertingen en is stilistisch vormgegeven op een wijze die overeenstemt met de wil om de bestemming van de site als gevangenis duidelijk te maken.

Aan de Ducpétiauxlaan werd de ingangsvleugel behandeld als een kleine middeleeuwse burcht. De vleugel bestaat uit de axiale portiek die uitkomt op een rechthoekige binnenplaats met afgeschuinde hoeken, begrensd door twee gebouwen met L-vormig grondplan (bajonetvorm) en twee bouwlagen: de voormalige dienstwoningen van de directeur en van de hoofdcipier links, van de adjunct-directeur en van de aalmoezenier rechts (beschermd door het besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering van 2 april 2015).

Aan de straatkant zijn de woningen opgetrokken in natuursteen tegen een toren die deel uitmaakt van de hoek, en hebben ze van traliewerk voorziene muuropeningen met spitsboog onder kordon. De gevelopstanden achteraan zijn in rode baksteen met spitsboogvormige gevelopeningen en een hardstenen omlijsting onder kordon. De hoeken hebben vertandingen in natuursteen. We merken een entablement op met getand kordon en een gekanteeld kroonstuk in licht risaliet.

Deze woningen zijn verfraaid met grote tuinen waarin meerdere opmerkelijke bomen werden geïdentificeerd. Die bomen zijn opgenomen in de inventaris van het natuurlijk erfgoed van het Brussels Gewest: een Europese beuk, twee tamme kastanjes en een Noorse esdoorn in de westelijke tuin, een gewone sering, een grootbladige linde en een gewone esdoorn in de oostelijke tuin.

Op de binnenplaats, in het verlengde van de toegang, omvat de voorbouw van de gevangenisgebouwen, eveneens middeleeuws geïnspireerd, vandaag een eetzaal voor de cipiers en een wachtzaal voor de bezoekers van de gedetineerden. De gevelopstanden zijn ook in rode baksteen met spitsboogvormige gevelopeningen en een hardstenen omlijsting onder kordon. De hoeken hebben hoekkettingen in natuursteen. Er is een gekanteeld kroonstuk.

Het plan van de eigenlijke gevangenis is gestructureerd rond een centrale kern met een twaalfhoekig plan, gebruikt voor het controlecentrum en een (buiten gebruik gestelde) kapel. Vanuit deze kern vertrekken vijf rechthoekige vleugels, inclusief de centrale vleugel in het verlengde van de ingang. Aan de uiteinden van de vleugels stonden oorspronkelijk ronde gebouwen met daarin binnenkoeren, maar die zijn nu allemaal verbouwd.

Een centrale gang omgeven door verschillende lokalen leidt naar het hart van het complex. In die centrale gang steunen op geregelde afstanden spitsbogen op monolithische zuilen in blauwe hardsteen. Het karakter van deze gang wordt benadrukt door hekken. Voorbij het eerste hek bevinden zich de kabinetten van de magistraten, de kantoren van de boekhouding en die van de griffie, de kabinetten van de advocaten en andere lokalen. Na het tweede hek verleent een grote trap toegang tot de bibliotheek en de kapellen van de verschillende erediensten. Dit deel heeft enkele transformaties ondergaan.

De gang voert naar de centrale kern, het bewakingscentrum in neogotische stijl. Deze kern heeft een hoge opstand met grote spitsboogvensters met maaswerk; de twaalf zijden worden bekroond door puntgevels met recht aandak. Het gebouw is bekroond door een kapel in neobyzantijnse stijl, een dominant element van het complex. De kapel is gelegen op de tweede verdieping en staat in verbinding met elke vleugel van

GOUVERNEMENT DE LA RÉGION DE BRUXELLES-CAPITALE
BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING
KANSELARIJ

de gevangenis door een kleine spiraalvormige trap. Het licht stroomt de kapel binnen via twaalf lichtkoepeltjes en twaalf vensters met lichtgroen glas. De kapel wordt bekroond met een koepel die wordt gedragen door twaalf zuilen in blauwe hardsteen. Ondanks het verdwijnen van de koorstoelen en de toevoeging van twee traphallen bezit de kapel bepaalde ruimtelijke kwaliteiten, evenals oorspronkelijke muurschilderingen of fresco's. Buiten wordt de koepel bekroond met een kruis met vlammende stralen.

De vijf rechthoekige vleugels die uitwaaieren vanaf de centrale kern, zijn identiek. Elke vleugel telt drie bouwlagen met 120 cellen aan weerszijden van een centrale open galerij. De zijgevels hebben op regelmatige afstanden celvensters, gewelfd en met tralies, met een latei in natuursteen. De gevel aan het uiteinde is op de verdiepingen voorzien van een groot raam met spitsboog onder kordon. De gevelstenen zijn donkerder van kleur dan de stenen die zijn gebruikt voor de gevels van de ingangsgebouwen. De gevels aan de uiteinden zijn bijzonder zorgvuldig uitgewerkt op het vlak van de compositie: die sluit ook aan bij het verlangen om aan de gebouwen een dwingende uitstraling te verlenen (torens, spitsboogvormige gevelopeningen).

De cellen (die niet in aanmerking zijn genomen in het toepassingsgebied van de bescherming) worden uitvoerig beschreven in het werk van Fernand Bernier met als titel *Monographie, Histoire et description illustrée, Saint-Gilles lez-Bruxelles*, gepubliceerd in Brussel in 1904. Ook al zijn hun afmetingen nog dezelfde als de oorspronkelijke, toch hebben ze transformaties ondergaan om te voldoen aan maatregelen op het vlak van veiligheid en hygiëne.

Oorspronkelijk stond op het einde van elke vleugel een rond gebouw met daarin binnenkoeren (of wandelingen), maar die zijn vandaag verbouwd of verdwenen (er werd geen rekening mee gehouden in de omvang van de bescherming).

Waarde van het goed volgens de maatstaven bepaald in artikel 206, 1° van het Brussels Wetboek van de Ruimtelijke Ordening:

Historische waarde:
De inplanting van een gevangenis op het grondgebied van Sint-Gillis is onlosmakelijk verbonden met de historische context waarin ze tot stand kwam. Ze maakt integraal deel uit van de stedenbouwkundige ontwikkeling van de Brusselse agglomeratie van het einde van de negentiende eeuw: de inplanting, naar het voorbeeld van de gevangenis van Vorst, is vanaf 1875 vastgelegd in de projecten voor de planning en de ordening van de stedelijke ruimte van Victor Besme (1834-1904), wegeninspecteur van de Brusselse buitenwijken van 1859 tot 1903.

De gevangenis van Sint-Gillis, waarvan de locatie wordt bepaald in 1875, wordt opgenomen in het nieuwe rooiplan van de zuidelijke wijk van Sint-Gillis (1876), opgesteld door Victor Besme en goedgekeurd bij koninklijk besluit van 27.04.1892. Dit plan is opgebouwd volgens een ruime monumentale compositie van wegen die straalvormig uitwaaieren vanaf de Bareel. Het plan maakt dus gebruik van de driehoek die gevormd wordt door de Waterloosesteenweg en de Alsembergsesteenweg. De aanwezigheid van de gevangenis van Sint-Gillis, waarvan de gevel en de koepel van de kapel daarboven, de bekroning vormen van de hoofdas.

Door de ruime omvang en de tekening van de omwallingsmuur draagt de gevangenis aanzienlijk bij tot de identiteit van de wijk en van het gemeentelijk grondgebied.

Esthetische en sociale waarde:
De gevangenis van Sint-Gillis, in neotudorstijl, wordt opgericht tussen 1878 en 1884 ter vervanging van de Karmelietengevangenis in het centrum van Brussel, die te krap was geworden. Ze wordt gebouwd volgens de plannen van de Franse architect François Derré, die ook de ontwerper is van de plannen van de gevangenissen van Hasselt (1859) en Doornik (1868-1871).

De architect past voor zijn plannen het panoptische systeem volgens het model-Ducpétiaux toe, geïnspireerd door Édouard Ducpétiaux, algemeen inspecteur der gevangenissen en liefdadigheidsinstellingen. Hij was een aanhanger van het morele idee van verbetering door opsluiting en volledig isolement. Voortbouwend op zijn persoonlijke ervaring (hij was zelf van 1828 tot 1830 opgesloten in de Karmelietengevangenis omdat hij een campagne had gevoerd ter verdediging van twee Franse journalisten die veroordeeld waren voor een persmisdrijf) vindt hij een oplossing voor de nieuwe penale uitdagingen van zijn tijd via de cellulaire architectuur. Dit zogeheten Pennsylvania-gevangenistype bestaat uit een strikte afzondering van de gedetineerden, zowel overdag als 's nachts.

GOUVERNEMENT DE LA RÉGION BRUXELLES-CAPITALE
CHANCELLERIE
KANSELARIJ
BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING

Sinds het midden van de negentiende eeuw worden in België talrijke instellingen met cellen opgetrokken, op initiatief van Ducpétiaux, die in 1863 de studie voor een programma voor de bouw van cellulaire gevangenissen uitvaardigt (*Architecture des prisons cellulaires. Étude d'un programme pour la construction des prisons cellulaires*, imprimerie E. Guyot, Brussel, 1863). In 1870 wordt in België het principe van cellulaire gevangenissen aangenomen.

Vanuit architecturaal oogpunt worden de gevangenissen van het Ducpétiauxtype ingericht volgens een plan van straalvormige vleugels vanaf een centrum waaruit de controle wordt verricht, heel vaak met een kapel. Dit systeem wordt sterk beïnvloed door het principe van het panopticum, bedacht in 1791 door de Engelse filosoof Jeremy Bentham. Het panoptische principe zorgt ervoor dat een individu vanaf een centraal punt een groot aantal personen kan observeren zonder dat die kunnen weten of ze worden geobserveerd. Dit systeem drukt de kosten, want er zijn minder werknemers nodig voor de bewaking. Het principe van het panopticum vloeit voort uit plannen voor bedrijfsgebouwen die werden uitgewerkt voor een doeltreffende controle en coördinatie van de arbeiders. Het wordt ook toegepast in programma's voor de architectuur van scholen, militaire gebouwen of ziekenhuizen. Bentham heeft zich echter meer gewijd aan de toepassing ervan voor gevangenissen, ook al werd tijdens zijn leven waarschijnlijk geen enkele panoptische gevangenis opgericht.

De bouw van cellulaire gevangenissen in de negentiende eeuw wordt gedicteerd door zeer precieze bouwkundige richtlijnen en programmeringen. Hun architectuur kan worden omschreven als functioneel en zorgvuldig. De cellulaire gevangenis van Sint-Gillis is ontworpen in overeenstemming met deze voorschriften, en meer in het bijzonder die van Édouard Ducpétiaux: beantwoorden aan het streven naar boetedoening door de gevangenen door volledig isolement. Zo vertoont de gevangenis, op basis van het principe van het panopticum, een plan met vijf (cellulaire) vleugels die straalsgewijze toelopen naar een centrale controlekern met een kapel, toegankelijk vanuit de gevangenisvleugels. De kapel, die gelegen is op de verdieping van het centrale volume, op het punt waar de vleugels bijeenkomen, vormt de bekroning van het gebouw en het centrum van de compositie. Ze onderscheidt zich door haar stijl en vertoont een uiterst kunstig bewerkte architectuur, zowel binnenin als op de gevelopstand.

De gevangenis van Sint-Gillis is de weerspiegeling van de negentiende-eeuwse strafwetenschappen, de belichaming van een moment in de geschiedenis, de stempel die Ducpétiaux op België heeft gedrukt. Ze getuigt van een politieke, sociale, ... geschiedenis. Ze bezit tevens een grote stedenbouwkundige, stilistische, esthetische, erfgoedkundige waarde, ondanks de verschillende moderniseringscampagnes die ze heeft ondergaan. Het traject van de omwalling, de zo bijzondere compositie van het stervormige plan, de bouwvolumes, de kapel, de functionele of kunstig bewerkte gevels, dus de hoofdlijnen van de compositie, zijn bewaard.

Bronnen:
Verzameling postkaarten Dexia Bank; Centrum voor Geschiedenis en Documentatie van de gemeente Sint-Gillis; Ministerie van Justitie, *Prison de Saint-Gilles. Prison de Forest.* Regie der Gebouwen, Brussel; DE BOCK-DOEHAERD, R., "Ministère de la Justice, administration de la bienfaisance et des prisons", Algemeen Rijksarchief, Bibliothèque Marc, P.0714, T.022, dossiers 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, Brussel, 1988 ; AUTENNE, A., KREUTZ, M., "Le patrimoine pénitentiaire. Les prisons cellulaires de Saint-Gilles et Forest", *Bruxelles Patrimoines*, 10, Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 2014, pp. 93-107; BERNIER, F., *Monographie de Saint-Gilles-lez-Bruxelles*, P. Weissenbruch, Bruxelles, 1904, pp. 236-243; DEMETER, S., GOOSSENS, O., JACQMIN, Y. *et al.*, *Architectures saint-gilloises*, Dienst Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 1999, pp. 14-15; EYLENBOSCH, A., HUTCHINSON, A., *Un lieu, des thèmes, les hommes*, éd. Les Rencontres Saint-Gilloises, Brussel, 1988, pp. 117-118; *Notice sur la prison de St-Gilles lez-Bruxelles*, Bruxelles, 1909; *Saint-Gilles. Ensembles urbanistiques et architecturaux remarquables*, ERU asbl, Brussel, 1988, p. 76; *Etude historique et patrimoniale des prisons de Saint-Gilles et Forest.* Onuitgegeven studie van de Directie Monumenten en Landschappen (DML), bijgevoegd bij het bestek met betrekking tot de *Definitiestudie voor de reconversie van de sites van de gevangenissen van Sint-Gillis, Vorst en Berkendaal*, juli 2011; https://arbres-inventaire.irisnet.be/.

Gezien om te worden gevoegd bij het besluit van 1 april 2021

De Minister-President van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, belast met Territoriale Ontwikkeling en Stadsvernieuwing, Toerisme, de Promotie van het Imago van Brussel en Biculturele Zaken van Gewestelijk Belang

Rudi VERVOORT

De Minister van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, belast met Financiën, Begroting, Openbaar Ambt, de Promotie van Meertaligheid en van het Imago van Brussel

Sven GATZ

Copie certifiée conforme
Voor eensluidend afschrift
03 -05- 2021
Chancellerie - Kanselarij
Hamid MHAOUCHI

GOUVERNEMENT DE LA RÉGION BRUXELLES-CAPITALE
BRUSSELS HOOFDSTEDELIJKE REGERING
CHANCELLERIE
KANSELARIJ

ANNEXE II A L'ARRETE DU GOUVERNEMENT DE LA REGION DE BRUXELLES-CAPITALE CLASSANT PAR EXTENSION COMME MONUMENT CERTAINES PARTIES DE LA PRISON DE SAINT-GILLES SISE AVENUE DUCPÉTIAUX 106 À SAINT-GILLES

BIJLAGE II VAN BIJ HET BESLUIT VAN DE BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING TOT BESCHERMING DOOR UITBREIDING ALS MONUMENT VAN BEPAALDE DELEN VAN DE GEVANGENIS VAN SINT-GILLIS GELEGEN IN DE DUCPÉTIAUXLAAN 106 IN SINT-GILLIS

DELIMITATION DU BIEN

AFBAKENING VAN HET GOED

Vu pour être annexé à l'arrêté du,

Gezien om te worden gevoegd bij het besluit van,

Le Ministre-Président du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale chargé du Développement territorial et de la Rénovation urbaine, du Tourisme, de la Promotion de l'Image de Bruxelles et du Biculturel d'Intérêt régional,

De Minister-President van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, bevoegd voor Territoriale Ontwikkeling en stadsvernieuwing, Toerisme, de Promotie van het imago van Brussel en Biculturele Zaken van gewestelijk belang,

Rudi VERVOORT

Le Ministre du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale, chargé des Finances, du Budget, de la Fonction publique, de la Promotion du Multilinguisme et de l'Image de Bruxelles,

De Minister van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, bevoegd voor Financiën, Begroting, Openbaar Ambt, Promotie van Meertaligheid en van het Imago van Brussel,

Sven GATZ

Copie certifiée conforme
Voor eensluidend afschrift
03 -05- 2021
Chancellerie - Kanselarij
Hamid MHAOUCHI

GOUVERNEMENT DE LA RÉGION BRUXELLES-CAPITALE
CHANCELLERIE
KANSELARIJ
BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING